

S T U D I A I M A T E R I A Ł Y

„Etnografia Polska”, t. LIV, 2010, z. 1–2
PL ISSN 0071-1861

WIACZESŁAW STEPANOW
Instytut Dziedzictwa Kulturowego
Akademii Nauk Mołdowy, Kiszyniów

TRADYCYJNA KULTURA LUDNOŚCI UKRAIŃSKIEJ W BESARABII W XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU. RYS HISTORIOGRAFICZNY

Po uzyskaniu przez Mołdawię i inne kraje Europy Wschodniej niepodległości, rozpoczął się proces aktywnej etnicznej rewitalizacji. Ludzie zaczęli w większym stopniu interesować się swoim językiem, historią i tradycjami. To zainteresowanie nie jest hamowane ani przez trudną sytuację ekonomiczną, ani przez polityczne konflikty i dyskusje w krajach młodej demokracji. Duży wkład w badania i studia nad przedstawicielami różnych etnosów w Republice Mołdowy wniosła Akademia Nauk Mołdowy. Wiele w tej dziedzinie osiągnął dawny Instytut Badań Międzyetnicznych ANM. W wyniku jego re-organizacji badaniami narodu tytularnego i mniejszości etnicznych zajmuje się utworzony niedawno Zakład Etnologii Instytutu Dziedzictwa Kulturowego ANM.

Badaniami poszczególnych aspektów kultury i życia, liczebności i przestrzennego zasiedlenia Ukraińców w Besarabii zajmowano się także wcześniej. Przede wszystkim należy wymienić tutaj prace Walentyna Stepanowicza Zelenčuka poświęcone procesom etno-demograficznym na przełomie XIX i XX stulecia (patrz: Zelenčuk, Popovič 1972, s. 7–24; Zelenčuk 1978, s. 24–30; Zelenčuk 1979). Wiele trudu we wspomniane studia włożyli ukraińscy i mołdawscy etnografowie: Lidia Fedorowna Artjuh, Natalia Konstantinowna Gawriljuk, Aleksander Władmirowicz Kuroczkin, Olga Stepanowna Łukjaniec, Wsiewołod Iwanowicz Naułko, Anatolij Pietrowicz Panomariw, Irina W. Tabak, Grigorij Siergiejewicz Szerbij i inni (patrz: *Ukrainsko-moldavskie...* 1987). Warto podkreślić, że wspomniana praca zbiorowa podejmowała kwestię współczesnych mołdawsko-ukraińskich kontaktów etnokulturowych, a do pozyskania materiałów terenowych wykorzystano metodę obserwacji bezpośredniej. Z tego względu wspomniani autorzy nie wykorzystali w stopniu wyczerpującym źródeł pisanych. Taką samą metodą kierowali się pracownicy działu ukrainistyki Instytutu Mniejszości Narodowych, którzy napisali pracę zbiorową pt. *V Zemle naši korni. Istorîâ, tradicii i fol'klor sel Danu, Kamenkuca, Nikolaevka Glodânskogo rajona. Issledovaniâ i materialy* (1997). Niektóre kwestie wspomnianej problematyki znalazły się w pracy mołdawskiej autorki Olgi S. Łukjaniec (Luk'ânc 1986), niestety epizodycznie i wyrywkowo, bowiem dotyczyła ona przede wszystkim Mołdawian.

Etnografią ludności ukraińskiej w Mołdawii zajmował się autor niniejszego artykułu, publikując kilka prac (m.in. Stepanov 2001; 2007). Niestety, ze względu na ograniczoną ilość nakładu są one dzisiaj praktycznie niedostępne. Z tego względu i żeby zapoznać szerszą rzeszę czytelników z wynikami własnych badań, powstał pomysł napisania tego artykułu.

Artykuł ten jest próbą przedstawienia problematyki związanej z etnograficznymi studiami dotyczącymi besarabskich Ukraińców (jako grupy etnicznej). Ramy chronologiczne obejmują okres narodzin i rozwoju etnografii jako nauki.

W artykule zostały podjęte następujące kwestie:

- przedstawienie ludności ukraińskiej na tle rozwoju studiów etnograficznych w Besarabii od XIX do początku XX wieku.
- długotrwałe kontakty między Ukraińcami i Mołdawianami zamieszkującymi wspólny obszar, które przyczyniły się do wytworzenia obopólnych etnokulturowych wpływów i zależności.
- zachowanie przez besarabskich Ukraińców podstawowych cech ukraińskiej kultury tradycyjnej, pomimo uwarunkowań regionalnych i bliskiego kontaktu kulturowego z Mołdawianami.

Źródła o życiu i gospodarce ludności ukraińskiej¹ w Besarabii do połowy XIX wieku są dosyć wyrывkowe i skąpe, chociaż pierwsze wzmianki o słowiańskich osadach na tym obszarze można znaleźć już w *Povesti vremennyh let*², która wspomina o Uliczach i Tywercach osiadłych po obu stronach Dniestru. W *Ipatijewskim Latopisie*³, najprawdopodobniej pomyłkowo za Dniestr uznano Dniepr, prawidłowo wspomniano natomiast Południowy Bug. Według kroniki Ulicze i Tywercy zamieszkiwali wzdłuż tych dwóch rzek, zbliżając się do Dunaju. Zachowały się także wspomnienia transylwańskiego Niemca Georga Reihdsdorfa, podróżującego po Mołdawii w pierwszej połowie XVI wieku z polecenie króla Ferdynanda. On właśnie opisał granice państwa i jego słabe zaludnienie oraz napomknął o składzie etnicznym, kwestiach religijnych, obrzędowych i obyczajowych miejscowej ludności, w tym także rusińskiej (patrz: Byrná 1969, s. 106). Oprócz żywiołowego przesiedlania się grup chłopów, uciekających z Galicji w XIV–XV wieku przed wyzyskiem ze strony możnowładców polskich (patrz: Pašuto, Florá, Horoškevič 1982, s. 53), średniowieczne dokumenty państwowe

¹ Grupa będąca podmiotem niniejszego artykułu zmieniała kilkakrotnie swoją nazwę na przestrzeni wieków. W źródłach i publikacjach średniowiecznych i nowożytnych spotyka się termin Rusini, który przez długi okres współwystępował z rzadziej stosowanym określeniem Ukraińcy. W wieku XVIII–XIX rozprzestrzeniła się nazwa Małorosjanie. Rozwój ukraińskiego ruchu narodowego w XIX wieku doprowadził jednak do dalszego upowszechnienia się nazwy Ukraińcy, która w wieku XX stała się oficjalną. Autor zdaje sobie sprawę z różnych uwarunkowań historyczno-politycznych związanych z używaniem tych nazw (patrz: Jasiewicz 2008, s. 6). W ten sposób wcześniejsza ludność rusińska stała się ukraińską. Nie mniej jednak, besarabscy Rusini czy też Małorosjanie, są dzisiaj po prostu Ukraińcami. Aby oddać ówczesną atmosferę, autor stara się stosować terminologię odpowiadającą ówczesnym badaczom, których prace są przywoływane w artykule.

² W ten sposób określa się kroniki Nestora.

³ Latopis ipatijewski, czasem nazywany hipackim, powstał na początku XV wieku, a swoją nazwę zawdzięcza klasztorowi św. Hipacego pod Kostromą, gdzie został odnaleziony.

wspominają o przesiedleniach Słowian, inicjowanych przez mołdawskich feudałów. Gospodar mołdawski Stefan III Wielki po zajęciu Podola w roku 1498 i dojściu do Lwowa, sprowadził wracając do Mołdawii około 100 tys. jeńców, których kazał osiedlić w Mołdawii (patrz: Zelenčuk 1987, s. 15).

Zdarzało się także i tak, że ludność ukraińska trafiała na teren Mołdawii w wyniku zmian terytorialnych. Kronikarz mołdawski Ion Nikulcze napisał, że po zawarciu pokoju między Polską i Mołdawią w roku 1494, król polski podarował posłowi mołdawskiemu jedenaście wsi w Północnej Bukowinie (za: Zelenčuk 1979, s. 53). O dawnej obecności słowiańskiego żywiołu w Mołdawii wspominał także inny kronikarz – Grigorij Ureke (Ureke 1971, s. 110–111). Żyjący na przełomie XVII i XVIII wieku gospodar Dymitr Kantemir, w jednej osobie ucieleśnienie polityka, filozofa, historyka, geografą i etnografą „średnich wieków”, opisując Rosjan i kozaków służących w gospodarskim wojsku, wspominał także o Słowianach, mieszkających w regionach graniczących z Podolem, którzy mówili „po ruteńsku”⁴ (Kantemir 1973, s. 149–150).

Istnieje jeszcze jedno źródło średniowieczne, a mianowicie relacje archidiakona Pawła Alepskiego, który wspominając o Mołdawii, zauważył cechy szczególne ukraińskiej odzieży oraz zapożyczenia językowe; przedstawił także tradycyjne zajęcia miejscowych (*Putešestvie...* 1896, s. 106).

Bardziej szczegółowe informacje o Besarabii i jej mieszkańcach pochodzą z XIX wieku. Po wydarzeniach roku 1812, Besarabia weszła w skład imperium rosyjskiego skupiając na sobie uwagę wielu instytucji społecznych i wojskowych. Stała się wówczas celem podróży różnego pokroju urzędników, którym zawdzięczmy kolejne opisy kraju. Jednym z nich był Paweł Pietrowicz Swinin, przedstawiciel państwowej komisji, tytularny asesor. Z polecenia gubernatora Bachmetowa napisał w roku 1817 *Statystykę Besarabii*, wykorzystując metodę ankietowania, jednak praca nie została opublikowana⁵ (Lukânc 1986, s. 8). Znalazły się w niej opisy miejscowej ludności i jej zajęć, a także samorządu terytorialnego. Przedstawiając mieszkańców Besarabii, autor, zgodnie z przyjętą wówczas zasadą, włączył „Małorosjan” do rosyjskiej części ludności. Uznał także, że ich pojawienie się w Besarabii było związane z ucieczką przed polskim uciskiem z okresu Unii.

Nieco później powstała kolejna praca – *Opisanie Bessarabskoj oblasti*, opublikowana w *Zapiskah Odesskogo obšestva istorii drevnostej* (1876, s. 175–321). Do jej napisania została wykorzystana wcześniejsza *Statystyka*. Według Zelenčuka była to najdokładniejsza charakterystyka składu etnicznego miast i powiatów (ujezdów) Besarabii w drugim dziesięcioleciu XIX wieku (Zelenčuk 1979, s. 18).

⁴ W Mołdawii w XV–XVIII wieku określenie Rus (Rusin) oznaczało właśnie Ukraińca. Rosjan z kolei nazywano wówczas Moskalami. Potwierdzają to mołdawscy kronikarze: Grigorij Ureke (patrz: 1971, s. 66 i następne) Miron Kostin (patrz: 1972, s. 116, 166) i Jon Nikulcze (patrz: Nikulče 1955). Warto wspomnieć, że w kronikach używano dwóch nazw na ludność ukraińską. Miejscowych określano jako wspomnianych Rusów, zaś wolnych osiedleńców żyjących w dorzeczu Dniestru – Kazacz.

⁵ Instytut Rukopisej, Centralna Biblioteka Naukowa im. Bernadskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. F. V, D. 667.

Rzeczony rozwój ekonomiczny i polityczny poszczególnych regionów Rosji, wymagał opracowań naukowych na ich temat. Jednym z pierwszych tego typu studiów była publikacja Swinina *O estestvennom sostoânii Bessarabskoj oblasti* (Svin'in 1816). Znajdował się w niej geograficzny opis kraju, pracy na roli, flory i fauny, zajęć miejscowej ludności oraz bogactw naturalnych. Szerokie spektrum zagadnień podjętych przez autora świadczy o jego solidnym, interdyscyplinarnym przygotowaniu. Jego dane statystyczne są do dzisiaj jednym z ważniejszych źródeł historycznych. Wprawdzie jego celem nie był dokładny opis etnograficzny, ale w kilku akapitach przedstawił także Mołdawian oraz inne narodowości, w tym również Ukraińców.

Korzystne położenie strategiczne Besarabii, dające Rosji bezpośrednie wyjście na Bałkany, przyczyniło się też do powstania prac o charakterze wojskowym, np. topograficznych, statystycznych i innych. Jedną z pierwszych takich prac było *Statističeskoe opisanie Besarabii sobstvenno tak nazyvaemoj, ili Budżaka, s priloženiem general'nogo plana ego kraâ...* Autorem tego dzieła był pułkownik S.I. Kornilowicz (Kornilovič 1899), kierownik prac topograficznych w Besarabii. Dodatkiem do pracy była mapa wspomnianego obszaru wykonana w latach 1817–1819, niestety do naszych czasów się nie zachowała⁶.

Kornilowicz poświęcił wiele uwagi przedstawieniu historii i geografii kraju. Zgodnie z oficjalnym założeniem, miejscowa ludność określana dotychczas jako Małorosjanie i Rusini została uznana za część etnosu rosyjskiego, dlatego też informacje na ich temat znajdują się w rozdziale o Rosjanach. Napływ Ukraińców do Besarabii tłumaczono próbą ucieczki przed poborem wojskowym i uciskiem ze strony ziemianstwa. Co zaś tyczy się zaporoskich kozaków, to zostali oni objęci oddzielnym akapitem. W publikacji znalazło się także sporo danych statystycznych (Kornilovič 1899, s. 25). Niezwykle istotny był również opis punktów zamieszkania ludności z przedstawieniem jej liczebności, struktury społecznej, składu narodowościowego, zajęć itp. (tamże, s. 107–109).

Kolejnym opisem o charakterze historyczno-statystycznym, który ukazał się w latach 1830. było *Obozrenie Hersonskoj gubernii* autorstwa Michaiła Kirjakowa (Kir'âkov 1836). Jego zdaniem, gubernia w tym okresie była słabo zaludniona. Najbardziej ludne miejscowości znajdowały się wzdłuż rzek, szczególnie nad Dniestrem. Tam też zamieszkiwała mieszana etnicznie ludność: Ukraińcy, Mołdawianie, Bułgarzy i Rosjanie. Najpełniej przedstawiono w pracy zajęcia mieszkańców Podniestrza⁷ (*Podnestrov'â*). Wówczas w Besarabii funkcjonował jeszcze jeden z bardziej archaicznych sposobów uprawy roli – jednopółwka, który także został opisany.

Nowa epoka rozwoju myśli etnograficznej była związana z powstaniem różnych organizacji i towarzystw naukowych w latach 1840. Do najważniejszych z nich należało Odeskie Towarzystwo Historii i Starożytności (*Odesskoe obšestvo isto-*

⁶ Instytut Rukopisj, Centralna Biblioteka Naukowa im. Bernadskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. F. V, D. 668.

⁷ W ten sposób określano obszar po obu stronach Dniestru, w odróżnieniu od politycznego terminu Nadniestrze, związanego dzisiaj jedynie z lewym jego brzegiem. Obecnie obszar Podniestrza wchodzi w skład Mołdawii i Ukrainy, natomiast wówczas należał do Besarabii i guberni Chersońskiej.

rii i drevnostej) założone w roku 1839 oraz Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne (*Rossijskoe geografičeskoe obšestvo*), które powstało w 1845 roku. Obie instytucje objęły swoją działalnością także obszar Besarabii, a w zbieraniu i analizie materiałów wzięli udział miejscowi. Szczególnie zasłużył się duchowny z Akermanu – Joan Jenakiewicz, który dla Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego przygotował dwa rękopisy. Jeden z nich, *Akkermanskie malorossy*⁸, zawierał praktycznie pierwszy, etnograficzny opis ludności ukraińskiej z południa Besarabii. Autor szczegółowo opisał ich siedliska, specyfikę języka, stroje ludowe i inne elementy kultury materialnej. Wiele z nich zostało przedstawionych także w pracach znanego ukraińskiego historyka Apollona Aleksandrowicza Skalkowskiego. Mimo, że interesował się przede wszystkim danymi historyczno-statystycznymi, siłą rzeczy poruszał także problemy etnograficzne (patrz: Skalkovskij 1836, 1838, 1850). Wysunął na przykład kilka tez o procesach migracyjnych Ukraińców i Mołdawian w Besarabii i Podniestrzu oraz ich kontaktach z innymi narodami.

Należy pamiętać, że informacje etnograficzne we wspomnianym okresie pojawiały się w pracach naukowych niejako na „marginesie”. Etnografia nie była wówczas wydzieloną i samodzielną dyscypliną naukową, dlatego też początkowe wzmianki etnograficzne odnajdujemy dzisiaj w publikacjach o statystyce, geografii, historii i innych. Niski poziom rozwoju badań etnograficznych w Besarabii był związany z jej peryferyjnym położeniem i brakiem ośrodków naukowych, których funkcje przejmowały lokalne ukraińskie i rosyjskie towarzystwa naukowe. W latach 1850. etnografia stała się oddzielną dyscypliną naukową, dało to początek pierwszym ekspedycjom etnograficznym (Guslistyj, Gorlenko 1961, s. 138). Badania etnograficzne w Besarabii rozpoczęły się od tak zwanej „Ekspedycji literackiej” (*Literaturnaâ êkspediciâ*), którą kierował pisarz i etnograf w jednej osobie – Aleksandr Stepanowicz Afanasiew-Czużbinkij (za: Tokarev 1966, s. 232–233). Rezultaty tych badań, prowadzonych jednakże bez ściśle sprecyzowanego programu naukowego, weszły w skład dwutomowego wydawnictwa *Poezdka v Ūžnuû Rossiû* (Afanasëv-Čużbinkij 1861, 1863). Autor przedstawił w nim kulturę i sposób życia Ukraińców i Mołdawian żyjących nad Dnieprem (tom 1) i w północnej Besarabii nad Dniestrem (tom 2). Na szczególną uwagę zasługują opisy mołdawskiej wsi Wołoszkoje i ukraińskich siedlisk w Besarabii. Największą zasługą autora było zastosowanie po raz pierwszy, choć niezbyt systematyczne i konsekwentne, metody etnograficznej. Jako pierwszy przedstawił wzajemne wpływy Ukraińców i Mołdawian żyjących w jednym regionie, opisał ich kulturę materialną, scharakteryzował cechy etnopsychologiczne dzieci i dorosłych oraz podkreślił specyfikę językową besarabskich Ukraińców.

Początek lat 1860. charakteryzował się pojawieniem się szeregu prac Aleksandra Josifowicza Zaszczuka. Jedną z pierwszych były dwutomowe *Materialy dlâ geografii i statistiki Rossii, sobrannnye oficerami general'nogo štaba. Bessarabskaâ oblast'* (1862). Dosłownie w tym samym czasie pojawiła jego autorska książka *Ėtnografiâ Bessarabskoj oblasti* (Zašuk 1863a) wydana w serii *Zapiski Odesskogo obšestva istorii*

⁸ Archiwum Imperatorskiego Rossijskiego Geografičeskogo Obšestva, R. 3, Op. 1, D. 1.

i drevnostej. Autor podjął się próby rozwikłania etnicznych źródeł różnorodności kulturowej ludności w Besarabii, wysnuł także tezę o kontaktach i związkach kulturowych „dawnych Daków” z plemionami słowiańskimi. Jego zdaniem, część „Rusinów” – w tym wypadku Ukraińców, była w Besarabii ludnością rdzenną. Z kolei określenie „Małorosjanie” zastosował do tej części ludności ukraińskiej, która była napływowa. W 1863 roku ukazało się także *Voennoe obozrenie Bessarabskoj oblasti* (Zaśuk 1863b). W opracowaniu szczegółowo przedstawiono liczebność ludności, skład narodowościowy oraz etniczną „rejonizację”. Wiele uwagi poświęcono kulturze materialnej Ukraińców. Autor podkreślał swoistą specyfikę rolnictwa na obszarach zwartego osadnictwa ukraińskiego, nazywając na przykład niektóre narzędzia i przyrządy „małorosyjskimi” (tamże, s. 249–255). W opracowaniu ujęto również ukraińskie wierzenia oraz święta i zwyczaje rodzinne. W jednym z rozdziałów Zaszczuk prześledził historyczny rozwój niektórych ukraińskich osad, np. Nikołajewki, Nowoselicy i innych (tamże, s. 192).

W roku 1863 opublikowana została praca oficera sztabu generalnego, A. Szmida⁹, będąca opisem historycznym, geograficznym, etnograficznym i ekonomicznym guberni Chersońskiej, której część znajduje się w granicach obecnej Mołdawii (*Materialy...* 1863). Oprócz własnych obserwacji, autor wykorzystywał także prace znanego badacza południowej Ukrainy – Skałkowskiego (patrz: Skał'kovskij 1836, 1838, 1850), publikacje z wydawnictw ciągłych i tym podobne. Jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na migracje ludności ukraińskiej, jej materialną kulturę, cechy etnopsychologiczne oraz etniczne stereotypy, podkreślając jednocześnie, że duchowa i materialna kultura Ukraińców wskazuje na bardzo ścisłe związki z Mołdawianami.

Należy pamiętać, że wszelkie opracowania etnograficzne o besarabskich Ukraińcach, powstałe do połowy XIX wieku, miały wyrywkowy charakter. Informacje etnograficzne zgromadzone w tym okresie pochodziły głównie z opisów urzędników, dzienników podróży oraz różnego rodzaju raportów, np. wojskowych.

Nowy etap studiów etnograficznych na temat Ukraińców rozpoczął się wraz z realizacją „Ekspedycji etnograficzno-statystycznej do kraju Zachodnio-rosyjskiego”, zorganizowanej w latach 1869–1870 przez Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne. Jej kierownikiem był wiodący uczyony i działacz społeczny, autor wielotomowego dzieła – Paweł Platonowicz Czubinskij (patrz: *Trudy...* 1872–1877). W jego pracy znalazło się bardzo wiele etnograficznych wątków na temat ludności ukraińskiej. Zbiór materiałów był prowadzony przez profesjonalnego etnografa przy użyciu szczegółowego programu naukowego i wykorzystaniu szerokiego grona informatorów na miejscu. W opublikowanym dziele znalazło się wiele danych na temat wyglądu zewnętrznego Ukraińców, ich odzieży, zajęć, budownictwa, środków transportu, narzędzi oraz spędzania czasu wolnego.

Czubinskij uważał, że badana przez niego grupa – nazywana „Rusnakami”, to nic więcej, jak etnonim Ukraińców (Małorosjan). Określił on także obszar ich zamiesz-

⁹ Źródła rosyjskie i radzieckie rzadko posługiwały się pełnymi imionami autorów. Stąd w artykule nie zawsze podane są pełne imiona.

kania, który jego zdaniem sięgał do Podola po obu stronach Obrucza, między Uszycą i Seretem, zachodniego pogranicza guberni wołyńskiej (do ujezdu władymirskiego), dużej części guberni lubelskiej, wschodniej Haliczyny, północnej Bukowiny i zachodniej części ujezdu chocimskiego (*Trudy...* 1877, s. 465). Czubinskij wydał najdokładniejsze wówczas opracowanie etnograficzne o besarabskich Ukraińcach. Ustalił, że w północno-zachodniej części ujezdów chocimskiego, jasskiego i sorockiego znajdowało się 129 czysto ukraińskich miejscowości¹⁰. Ponadto uwzględnił także 67 miejscowości mieszanych, mołdawsko-ukraińskich, z podziałem na te, w których używano powszechnie mołdawskiego lub ukraińskiego, jak i te, w których każda narodowość zachowała swój rodzimy język¹¹. Co ciekawe, wiele tradycyjnych elementów kultury, zapomnianych do połowy XIX stulecia w innych regionach Ukrainy (np. uczesanie, odzież i inne), zachowało się właśnie u besarabskich Rusinów i zostało przez Czubinskiego zarejestrowanych (1877, s. 608). Autor wiele uwagi poświęcił także analizie języka. Do siódmego tomu załączono program, na podstawie którego określano cechy szczególne miejscowych gwar; składał się on z 74 pytań i objął 59 miejscowości. Mimo pewnych niedociągnięć i błędów, ekspedycja Czubinskiego zasługuje na miano pierwszej prawdziwie etnograficznej.

Warto wspomnieć także o działalności Grigorija Iwanowicza Kupczanki, który uważał, że Ukraińcy na Bukowinie byli ludnością autochtoniczną (Kupčanko 1875, s. 54). Na uwagę zasługują jego opisy odzieży ludowej, którą podzielił według płci oraz pozycji społecznej i rodzinnej. Sporo miejsca poświęcił autor także wierzeniom i obrzędowości ukraińskiej. Jako jeden z niewielu, Kupczanko, przedstawił również strukturę więzi rodzinno-rodowych. Dzięki jego pracy wiemy także, jak wyglądał kalendarz ludowy bukowińskich Ukraińców (Stepanov 1992, s. 28–29).

W drugiej połowie XIX wieku ukraińskie i rosyjskie towarzystwa naukowe kontynuowały badania w Besarabii. Odeskie Towarzystwo Historii i Starożytności realizowało szeroko zakrojony program, mający na celu zbiór jak największej ilości materiałów etnograficznych. Wykorzystano wówczas miejscowych informatorów, w tym wielu nauczycieli. W sumie zgromadzono 32 rękopisy, w których szczegółowo przedstawiono poszczególne miejscowości. Część z nich dotyczyła wsi mołdawskich, wśród których były i mieszane mołdawsko-ukraińskie. Dziewięć opracowań dotyczyło wsi ukraińskich, po trzy: niemieckich, bułgarskich i gagauskich¹². W rękopisach znalazły się wyjaśnienia pochodzenia Rusinów besarabskich, a autorzy często wskazywali na przykłady występujące w poszczególnych wsiach, świadczące o migracji lub procesach asymilacyjnych. Dostyc wyczerpująco opracowano kulturę materialną – domowiska, narzędzia i odzież. Wskazywano także na zmiany zachodzące wówczas w odzieży ludowej, m.in. na fakt rosnącej popularności zakupowanych tkanin, dotyczyło to głównie większych wsi i miejscowości. Z czasem na wsiach zaczęła rozprzestrzeniać

¹⁰ W jasskim było ich 13, w sorockim 26, a w chocimskim 90.

¹¹ Dane dla ujezdu chocimskiego zostały potwierdzone przez bardziej współczesnych etnografów (patrz: Zelenčuk, Popovič 1972, s. 11–12).

¹² Instytut rukopisej CNB im. Bernadskogo NAN Ukrainy. Odesskoe obśestvo istorii i drevnostej. F. V, D. 673–703.

się także odzież z miast. Wiele uwagi poświęcono obyczajom, obrzędom i stosunkom rodzinnym. Do ciekawszych, zarejestrowanych wówczas zjawisk, należało tzw. „małżeństwo na wiarę” (*brak na viru*), kiedy mężczyzna żył z wdową lub dziewczyną bez ślubu, prowadząc wspólnie gospodarstwo¹³.

Istotnym źródłem etnograficznym w XIX wieku stała się prasa i czasopisma, wydawane w Besarabii, na Ukrainie i w Rosji. Należy tutaj wspomnieć *Kišinevskie Eparhiał'nye vedomosti* (KEV) (Kiszyniowskie Wiadomości Diecezjalne), pierwsze besarabskie czasopismo wydawane od roku 1867. W latach 1860–1870. opublikowano w nim ponad 50 artykułów etnograficznych¹⁴. Są one niezwykle cenne, ponieważ wszystkie zostały przygotowane według tego samego schematu i pozwalają na zastosowanie analizy porównawczej. Niestety różny jest w nich poziom nasycenia materiałów etnograficznych. Wedle ówczesnych standardów, materiałów źródłowych dostarczali wiejscy nauczyciele i duchowni, znający dobrze miejscowe środowisko.

Przyczynki do etnografii Ukraińców były publikowane także w *Bessarabskie Oblastnye vedomosti*¹⁵ (Besarabskie Wiadomości Wojewódzkie¹⁶). Ukraińcom poświęcony był również cykl artykułów opublikowanych w *Zapiskah Imperatorskogo obśestva sel'skikh hozâev Ūżnoj Rossii* (Zapiski Imperatorskiego Towarzystwa Gospodarzy Wiejskich Południowej Rosji¹⁷). Interesujące spostrzeżenia etnograficzne zamieszczano także na łamach *Russkogo arhiva* (Rosyjskie archiwum) (np. Liprandi 1866, s. 1459), *Żurnala Ministerstva Narodnogo prosvieśeniâ* (Czasopismo Ministerstwa Oświaty Narodowej) (np. Budilovič 1874) oraz wielu innych wydawnictw ciągłych. Przywołane publikacje są świadectwem ogromnego wkładu w rozwój wiedzy etnograficznej o Ukraińcach Besarabii, pozwalają także ocenić wysoko poziom ówczesnych metod badawczych i jakość zebranego materiału.

Na przełomie wieku XIX i XX nastąpił nowy etap w rozwoju studiów nad besarabskimi Ukraińcami, pojawiły się wówczas prace podsumowujące i uogólniające dotychczasowe badania. Jednocześnie w etnografii zaczęto stosować ujęcia teoretyczne do interpretacji zebranego materiału. Jednym z najbardziej zasłużonych dla rozwoju etnografii Ukraińców Besarabii uczonych był Piotr Niestorowski, który jako pierwszy podjął się kompleksowego opisanie kultury i sposobu życia miejscowych Rusinów, wykorzystując dotychczasowe opracowania naukowe oraz własne obserwa-

¹³ Institut rukopisej CNB im. Bernadskiego NAN Ukrainy. Odesskoe obśestvo istorii i drevnostej. F. V, D. 691, L. 197.

¹⁴ 35 dotyczyło Mołdawian, siedem Ukraińców, siedem Gagauzów i Bułgarów oraz jeden – Cyganów.

¹⁵ Wiadomości Wojewódzkie, a później także gubernialne, podobnie jak Kiszyniowskie Wiadomości Diecezjalne, dzieliły się na dwie części: oficjalną, gdzie znajdowały się rozporządzenia carskie i rządowe lub władz duchownych (KWD) oraz nieoficjalną, w której publikowano artykuły nie związane z polityką (Aleksiev 1963, s. 67). Dlatego też większość materiałów zawartych w drugiej części miało charakter ogólny, ekonomiczny, etnograficzny lub krajoznawczy.

¹⁶ Od roku 1873 Gubernialne.

¹⁷ 20 grudnia 1828 roku w Odessie utworzono Imperatorskie Towarzystwa Gospodarzy Wiejskich Południowej Rosji, którego działalność była skierowana na rozwój obszarów wiejskich. Początkowo w 1830 zaczęto wydawać *Listki*, a następnie od roku 1840 *Zapiski*. Na łamach tego czasopisma regularnie pojawiały się artykuły poświęcone tradycyjnym sposobom gospodarki (patrz: Dragan 1848; Zaśuk 1861).

cje. W swoich pracach zajął się on pochodzeniem i zasiedzeniem Ukraińców w Besarabii, podkreślając, że część z nich była na tych terenach ludnością autochtoniczną. Interesowały go także trudne, ale jakże aktualne kwestie historii etnicznej, procesów migracyjnych i asymilacyjnych oraz wzajemnych wpływów etnokulturowych. Przedstawił również charakter i stereotypy zachowań miejscowych Rusinów, których porównywał do Ukraińców z Ukrainy Centralnej i do Mołdawian. Interesujące są także bardzo szczegółowe opisy etykiety biesiadnej. Autorowi udało się na przykład zarejestrować unikalny zwyczaj całowania po rękach gościa i gospodarza¹⁸, który występował tylko w Besarabii. Przedstawił także dokładnie ukraińską kulturę materialną – zajęcia, budownictwo i odzież (Nestorovskij 1905, 1910). W jego pracach znajdują się także opisy obyczajów i obrzędów miejscowych Rusinów, ich święta, muzyka, tańce i inne elementy folkloru (Nestorovskij 1905, s. 1–53).

Jako pierwszy, Niestorowski, poruszył kwestię edukacji besarabskich Ukraińców; zauważył zmiany zachodzące w ich podejściu do wykształcenia na początku XX wieku. O ile wcześniej niechętnie oddawano dzieci do szkoły, o tyle wówczas sytuacja diametralnie się zmieniła. Autor pisał wręcz o braku miejsc w szkołach w stosunku do osób chcących się uczyć i postulował o jak najszybsze otwieranie nowych placówek (Nestorovskij 1905, s. 172). Można powiedzieć, że była to pierwsza próba wykorzystania materiałów etnograficznych w sposób praktyczny. Dzięki działalności autora szerokie kręgi czytelnicze miały możliwość poznania nieznanej części etnosu ukraińskiego, zamieszkującej w Besarabii.

Reformy państwowe, rozwój nauki i techniki, pojawienie się narodników i ruchu narodowościowego na Ukrainie, sprzyjały publikacji na przełomie XIX i XX wieku, różnych opracowań zawierających etnograficzne opisy besarabskich Ukraińców. Warto tu wymienić serię prac Nikołaja Kiryłowicza Mogiłjańskiego, człowieka posiadającego wiedzę encyklopedyczną, który włożył wiele wysiłku w studia nad historią osadnictwa w Besarabii (Mogilanskij [br.], s. 11–12, 1913). Poruszył w nich kwestię historii regionu oraz podzielił miejscowych Ukraińców na Rusinów i Małorosjan, uważając tych pierwszych za ludność autochtoniczną, a tych drugich za napływową. Wykorzystał także dotychczasowe dane statystyczne, określając liczebność ludności ukraińskiej (Mogilanskij 1910, s. 152, 156).

Oryginalne opracowania na temat Ukraińców zostały przygotowane przez jeszcze jednego mieszkańca Besarabii, lokalnego patriotę, uczonego i pedagoga, Piotra Daniłowicza Draganowa. Najbardziej znana praca autora, *Bessarabiana*, miała charakter bibliograficzny (patrz: Draganov 1911). Oprócz dzieł opublikowanych, zachowały się także jego rękopisy, np. *Narodonaselenie Bessarabii* (Zaludnienie Besarabii),

¹⁸ Zwyczajowe całowanie po rękach odbywało się podczas powitania i pożegnania, szczególnie w trakcie odwiedzin w czyimś domu. Jeśli goście byli młodszy od gospodarza, to całowano wyłącznie jego ręce, jeśli natomiast goście i gospodarz byli w podobnym wieku – całowano ręce na przemian (Nestorovskij 1905a, s. 139–140). Tego typu powitanie było w zasadzie nie znane na Ukrainie i stanowiło wyróżnik przedstawionej w artykule ludności. Podobny zwyczaj występował także u Mołdawian, Rumunów, Bułgarów, Gagauzów i innych narodów, które znajdowały się pod władzą osmańsko-tatarską, może to więc być wpływ zewnętrzny.

znajdujące się w mołdawskim Archiwum Państwowym¹⁹. Część ludności ukraińskiej – Rusinów, chocimskich „rajków” i niektórych Hucułów, Łemków i Bojków, autor zakwalifikował jako besarabskich autochtonów. Argumentując fakt „odwiecznego” zamieszkiwania przez nich wspomnianych terytoriów odwoływał się Draganow do prac Szafarika, Nadieżdina, Denstanu, Bijanu, Frunzesku i innych, których uważał za wybitnych romanistów. Niestety, zgodnie z ówczesną wersją oficjalną rozpowszechnioną w Rosji, autor błędnie nazywał besarabskich Ukraińców – Rosjanami. Miało to oczywiście bezpośrednie przełożenie na spis punktów zamieszkania Rosjan, wiele z nich stanowiły tak naprawdę miejscowości ukraińskie²⁰. Mimo tych niedokładności, dokument do dzisiaj jest cennym źródłem.

W wyniku pojawienia się w Besarabii organizacji ziemskich, w roku 1914 powstał kolejny ośrodek naukowy, a mianowicie – Muzeum Krajoznawcze, które wspólnie z Besarabskim Komitetem Statystycznym prowadziło zbiór i opracowywanie materiałów etnograficznych. Słowa uznania należą się kustoszowi Albinie Osipownie Osterman, która wspólnie z Olgą Timofiejewną Kierejewą, zajmowała się korespondencją z instytucjami i osobami prywatnymi oraz przetwarzaniem zgromadzonych materiałów. Przy okazji warto wspomnieć o bezcennej pomocy okazanej muzeum przez osoby prywatne, np. Marię Aleksandrownę Strumienską, która zebrała 150 pisanek w ujeździe chocimskim wraz z rysunkami oraz nazwami po ukraińsku i mołdawsku²¹ oraz mnóstwo wytworów rękodzieła ludowego²². Swoje usługi muzeum świadczył fotograf z Kamieńca Podolskiego, W. M. Strutinskij, który przez 18 lat fotografował mieszkańców ujezdu chocimskiego²³. Ekspонатów do ukraińskiej kolekcji dostarczały różne organizacje, muzea i pojedyncze osoby z różnych części Ukrainy.

Na przełomie XIX i XX wieku zaczęto wydawać różnego rodzaju informatory i bibliografie z informacjami o Ukraińcach, a także prace wielotomowe, które powstały pod kierownictwem Piotra Piotrowicza Siemionowa-Tjan-Szanskiego i jego syna Beniamina. Pod redakcją ojca zostało wydane wielotomowe dzieło *Živopisnaâ Rossiâ. Otečestvo naše v ego zemel'nom, istoričeskom i bytovom značenii* (Semenov-Tân'-Šan'skij 1898). Besarabia została przedstawiona w tomie piątym. W samej końcówce wieku XIX, do prac ojca dołączył się i syn – Beniamin, pod którego redakcją opublikowana została dwudziestotomowa *Rossiâ. Polnoe geografičeskoe opisanie našego otečestva* (patrz: *Novorossia i Krym* 1910). Besarabii poświęcony był XIV tom tego wydawnictwa. W obu dziełach informacje zostały przedstawione na wysokim poziomie naukowym, towarzyszyły im bogactwo ilustracji, rysunków oraz tabel statystycznych.

Podobnie jak większość ówczesnych badaczy, autorzy i redaktorzy wspomnianych wyżej prac podkreślali autochtoniczny charakter części ludności ukraińskiej w Besa-

¹⁹ Nacionalnyj Arhiv Respubliki Moldova, F. 1262, op. 1, d. 3.

²⁰ NARM, F. 1262, op. 1, d. 3, l. 1–8.

²¹ NARM, F. 65, op. 2, d. 10, l. 67–68.

²² NARM, F. 65, op. 2, d. 19, l. 84.

²³ NARM, F. 65, op. 2, d. 19, l. 84.

rabii (*Novorossia i Krym* 1910, s. 187); wiele uwagi poświęcili również procesom migracyjnym oraz szczegółowemu przedstawieniu kultury materialnej (tamże, s. 185, 187 i inne) i duchowej, a także wpływom językowym (tamże, s. 186).

We wspomnianym okresie opublikowano wiele prac znanego geografa i kartoografa, późniejszego sowieckiego akademika, Lwa Siemionowicza Berga. Szczególnie ważna, w kontekście badań etnograficznych, jest *Bessarabiâ. Strana, lûdi, hozâjstvo* (1993), wydana w 1918 roku w Peterburgu. Książka ta została napisana dla szerokiego grona odbiorców, a jednocześnie dawała szczegółowy wgląd w etnografię narodowości, zamieszkujących Besarabię. Berg korzystał w swoich badaniach z metody porównawczo-historycznej, co pozytywnie wpłynęło na ostateczny kształt publikacji. Bardzo dobry skutek przyniosły próby opisu podstawowych elementów kultury tradycyjnej chocimskich Ukraińców. Autor dokładnie przedstawił odzież ludową męską i kobiecą, budownictwo wiejskie, wygląd gospodarstwa oraz tradycyjne zajęcia i pożywienie. Jeden z rozdziałów poświęcony był w całości miejscowościom zamieszkanym przez Ukraińców. Berg stworzył także etnograficzną mapę Besarabii na podstawie informacji o składzie narodowościowym miejscowej ludności, zebranych przez V. N. Butowicza w 1907 roku (więcej: Butovič 1916).

W wyniku badań etnograficznych w latach 1880–1890. zgromadzono swoistą bazę materiałów źródłowych, która umożliwiła publikację prac o charakterze bardziej teoretycznym. Można tu wyodrębnić serię artykułów członka Cerkiewnego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego i jednocześnie wykładowcy Kiszyniowskiej Diecezjalnej Szkoły dla Dziewcząt – Dymitra Szczegłowa (Śeglov 1882a, 1882b, 1882c, 1882d). Warto także wspomnieć o artykule Aleksandra Stadnickiego²⁴, który był próbą wyjaśnienia pochodzenia zwyczaju wróżb andrzejkowych (Stadnickij 1889).

W tym samym okresie w *Bessarabskie Gubernnye Wedomosti* (Besarabskie Wiadomości Gubernialne (BWG)) pojawiła się rubryka „Historyczne, topograficzne i etnograficzne podróże”, w której publikowano informacje o zasiedleniu Besarabii, w tym także przez Ukraińców (patrz: *Bessarabskie* 1883). Od lat 1880. nieoficjalna część BWG regularnie publikowała materiały z *Pravitel'stvennego Vestnika* (Informatora Państwowego), także o charakterze etnograficznym, np. opisy tradycyjnej kultury Ukraińców z Besarabii i sąsiednich guberni (patrz: *Bessarabskie* 1883, 1894). Jednak na początku XX wieku liczba publikacji o etnografii Besarabii znacznie się zmniejszyła. Można to tłumaczyć coraz większą ilością wydawanych monografii. Mimo to, od czasu do czasu, BWG publikowało materiały poświęcone wyłącznie ludności ukraińskiej i zamieszkałym przez nią osadom (patrz: *Bessarabskie* 1901, 1903a, 1903b, 1903c, 1912).

Wart uwagi jest z pewnością jeszcze jeden periodyk, dwutygodnik o charakterze naukowym *Bessarabskoe Sel'skoe Hozâjstvo* (Besarabskie Gospodarstwo Wiejskie), w którym opublikowano wiele informacji o kulturze materialnej Ukraińców i innych mieszkańców Besarabii w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku (patrz: C-ko 1910,

²⁴ Autor od roku 1887 był redaktorem *Kišinevskih Eparhia'nyh Vedomostej* (Kiszyniowskich Wiadomości Diecezjalnych).

1913). Użyteczne informacje można odnaleźć również w czasopismach *Ūg, Kievskaa Starina, Živaâ Starina, Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosviešeniâ, Istoričeskij Sbornik* i wielu innych.

W ten oto sposób na początku XX wieku zaczęto porównywać i uogólniać wcześniej zebrane materiały etnograficzne. Nastąpił dalszy rozwój badań etnograficznych, powstawały kolejne placówki naukowe, organizacje ziemskie i, co szczególnie ważne, Muzeum Krajoznawcze (1914 rok). Jego powstanie oraz ukazanie się prac S. Potockiego, N. Mogiliańskiego i K. Kramarienki doprowadziło do narodzin nowej dziedziny w muzealnictwie oraz badaniach regionalnych – krajoznawstwa etnograficznego.

Zakres i charakter tego artykułu nie pozwala przedstawić wszystkich, zebranych we wspomnianym okresie, materiałów o ludności ukraińskiej w Besarabii. Pozwala jednak na stwierdzenie kilku faktów.

Po pierwsze, etnograficzne badania prowadzone wśród besarabskich Ukraińców, można podzielić na kilka etapów. (1) W pierwszej połowie XIX wieku, miały one charakter epizodyczny i wyrwykowy, w okresie tym, etnografia, jako wyspecjalizowana nauka, jeszcze nie funkcjonowała. (2) W drugiej połowie stulecia zorganizowano pierwsze etnograficzne ekspedycje i zaczęto publikować prace o charakterze etnograficznym. (3) Na przełomie XIX i XX wieku, wraz z rozwojem nauki, pojawiły się pierwsze prace uogólniające, próbujące podsumować zebrane dotychczas materiały.

Po drugie, analiza przedstawionych w artykule materiałów pozwala zakładać, że wspomniani „Rusini” i „Małorosjanie” byli dwoma różnymi grupami lub kategoriami ludności ukraińskiej w Besarabii. Pierwsza z nich była ludnością autochtoniczną, zaś druga napłynęła z terenu dzisiejszej Ukrainy, głównie Podola i Galicji. Pewne aspekty materialnej i duchowej kultury besarabskich Ukraińców mają ogólnoukraiński charakter, choć nacechowany lokalnym kolorytem. Analizowane materiały wskazują na silne związki miejscowych Ukraińców z dwoma regionami Ukrainy – Karpatami i Podolem. Warto zaznaczyć, że procesy etnokulturowe w Besarabii przebiegały nieco inaczej niż na Ukrainie, przede wszystkim ze względu na peryferyjne położenie tego obszaru. Długotrwały charakter kontaktów kulturowych miejscowych Ukraińców i Mołdawian, przyczynił się do wytworzenia wielu wzajemnych wpływów. W warunkach przewagi liczebnej Mołdawian doszło do powolnej asymilacji Ukraińców, ograniczenia zajmowanego przez nich terytorium oraz licznych zmian w sferze języka, odzieży ludowej, zwyczajów, folkloru i innych aspektów kultury materialnej i duchowej.

Po trzecie, ogromny wkład w zbiór i analizę materiałów etnografii besarabskich Ukraińców wnieśli uczeni z Rosji i Ukrainy, do których dopiero w połowie XIX wieku dołączyli miejscowi, besarabscy krajoznawcy. Prace publikowane w wydawnictwach popularno-naukowych i naukowych oraz encyklopedycznych, przyczyniły się do rozwoju wiedzy o Ukraińcach Besarabii.

Tłumaczył z rosyjskiego Jarosław Derlicki

LITERATURA

- Afanas'ev - Čužbinskij Aleksandr S. 1861, *Poezdka v Ūznuû Rossiû*, t. 1. *Očerki Dnapra*, [bw.], Sankt-Peterburg.
 – 1863, *Poezdka v Ūznuû Rossiû*, t. 2. *Očerki Dnestra*, [bw.], Sankt Peterburg.
- Alekseev V. A. 1963, *Istoriâ russkoj žurnalistiki (1860–1880)*, Izdatelstvo leningradskogo universiteta, Leningrad.
- Berg Lev 1993 [1918], *Bessarabiâ. Strana, lûdi, hozâjstvo*, Reprint, Sankt-Peterburg.
Bessarabskie... 1883, *Bessarabskie Gubernye Vedomosti*, Nr 76.
 – 1894, *Bessarabskie Gubernye Vedomosti*, Nr 44.
 – 1901, *Bessarabskie Gubernye Vedomosti*, Nr 186.
 – 1903a, *Bessarabskie Gubernye Vedomosti*, Nr 36.
 – 1903b, *Bessarabskie Gubernye Vedomosti*, Nr 37.
 – 1903c, *Bessarabskie Gubernye Vedomosti*, Nr 38.
 – 1912, *Bessarabskie Gubernye Vedomosti*, Nr 54.
- Budilovič A. S. 1874, Putevye zametki o doline srednego i niźnego Dunaâ, *Žurnal Ministerstva Narodnogo prośvešeniâ*, č. CXXXVI, Sankt-Peterburg, s. 135–140.
- Butovič V. N. 1916, *Materialy dlâ ètnografičeskoj karty Bessarabskoj gubernii*, [bw.], Kiev.
- Byrnâ P. P. 1969, *Nekotorye svedeniâ inostrannyh putešestvennikov o Moldavii srednih vekov. Problemy geografii Moldavii, Štiinca, Kišinev*. s. 105–118.
- C-ko A. 1910, Korrespondencii iz Akkermanskogo uezda, *Bessarabskoe Sel'skoe Hozâjstvo*, R. III, s. 596.
 – 1913, Korrespondencii iz Akkermanskogo uezda, *Bessarabskoe Sel'skoe Hozâjstvo*, R. VI, Nr 3, s. 81–89.
- Dragan M. 1848, Hlebopašestvo v Bessarabii, *Zapiski Imperatorskogo Obšestva Sel'skih Hozâev Ūžnoj Rossi*, nr 5, s. 303.
- Draganov Petr D. 1911, *Bessarabiana. Učenaâ, literaturnaâ i hudožestvennaâ Bessarabiâ. Alfavitnyj ukazatel'*, Bessarabec, Kišinev.
- Guslistyj K. G., Gorlenko V. F. 1961, O periodizacii istorii ukrainskoj ètnografii, *Sovetskaâ Ètnografiâ*, Nomer 1, s. 130–143.
- Jasiewicz Zbigniew 2008, Między konfrontacją a pojednaniem. Kultura ukraińska i Ukraińcy w polskiej literaturze o treściach etnologicznych i antropologicznych z XIX i początków XX wieku, *Etnografia Polska*, t. 52, z. 1–2, s. 5–19.
- Kantemir Dmitirij 1973, *Opisanie Moldavii*, Karta Moldovenâska, Kišineu.
- Kir'âkov Mihail 1836, *Istoriko-statističeskoe obozrenie Hersonskoj gubernii*, [bw.], [bmw.].
- Kornilovič S. I. 1899, *Statističeskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazyvaemoj, ili Budžaka, s priloženiem general'nogo plana ego kraâ, sostavlennoe pri graždanskoj s'emke Bessarabii, prozvodivšejsâ po Vysočajšemu poveleniû, razmeženvaniâ zemel' onoj na učastki s 1812 po 1828 gg.*, [bw.], Akkerman.
- Kostin Miron 1972, *Litopisecul Cèrij Moldovejde la Aron Vodè ynkoaçe*, Kartâ Moldovenâskè, Kišineu.
- Kupčanko Girgorij I. 1875, *Nekotorye istoriko-geografičeskie svedeniâ o Bukovine. Zapiski Ūgo-Zapadnogo otdela imperatorskogo Russkogo geografičeskogo obšestva*, tom 3, [bw.], Kiev.
- Liprandi I. P. 1866, Iz dnevnika i vospominanij, *Russkij arhiv. Istoriko-literaturnyj sbornik*, Moskva. s. 1459–1469.
- Luk'â nec Ol'ga S. 1986, *Russkie issledovateli i moldavskaâ ètnografičeskaâ nauka v XIX – načale XX vv.*, Štiinca, Kišinev.
- Materialy...* 1862, *Materialy dlâ geografii i statistiki Rossi, sobrannye oficerami General'nogo štaba. Bessarabskaâ oblast'*, tom 1–2, przygotował A. I. Zašuk, [bw.], Sankt-Peterburg.
- Materialy dlâ...* 1863, *Materialy dlâ voennoj geografii i statistiki Rossi sobrannye oficerami General'nogo štaba: Hersonskaâ guberniâ*, tom 1–2, przygotował A. Šmidt, Tipografiâ Kalinovskogo, Sankt-Peterburg.

- Mogilânskij Nikoľaj K. B. [br.], *Prošloe i nastoâšee Novorossii (K voprosu o posâgatel'stvah Ukrainy na Novorossii)*, [bw.], [bmw.].
- Mogilânskij Nikoľaj K. 1910, *Geografičeskij očerk Bessarabii*, [bw.], [bmw.].
– 1913, *Materialy dlâ geografii i statistiki Bessarabii*, [bw.], [bmw.].
- Nestorovskij Petr A. 1905, *Bessarabskie rusiny*, Saturn, Varšava.
– 1910, *Na Severe Bessarabii*, [bw.], Varšava.
- Nikulče Ion 1955, *Letopisețul Țării Moldovei și O samâ de cuvinte*, red. J. Jordan, ESPLA, Bucuresti.
- Novorossia i Krym... 1910, *Novorossia i Krym, Rossiâ. Polnoe geografičeskoe opisanie našego otečestva. Nastol'nââ i dorožnaâ kniga*, tom XIV, red. B. Semenov, [bw.], Sankt-Peterburg.
- Pašuto V. T., Florâ B. N., Horoškevič A. L. 1982, *Drevnerusskoe nasledie i istoričeskie sud'by vostočnogo slavânstva*, Nauka, Moskva.
- Putešestvie...* 1896, *Putešestvie antiohijskogo patriarha Makariâ v Rossiû v XVII v., opisannoe ego synom arhidiakonom Pavlom Alepskim. Perevel s arabskogo G. Murkosa (Po rukopisi Moskovskogo Glavnogo Arhiva Ministerstva inostrannyh del)*, Vyp. 1, Universitetskaâ tipografiâ, Moskva.
- Semenov-Tân'-šan'skij Petr P. 1898, *Živopisnaâ Rossiâ. Otečestvo naše v ego zemel'nom, istoričeskom, ekonomičeskom i bytovom značenii*, tom V, [bw.], Sankt-Peterburg.
- Skal'kovskij Apollon A. 1836, *Hronologičeskoe obozrenie Novorossijskogo kraâ 1730–1823*, čast' I, [bw.], Odessa.
– 1838, *Hronologičeskoe obozrenie Novorossijskogo kraâ 1730–1823*, čast' II, [bw.], Odessa.
– 1850, *Opyt statističeskogo opisaniâ Novorossijskogo kraâ*, čast' I–II, [bw.], Odessa.
- Stadnickij Aleksandr 1889, *Kišinevskie Eparhial'nye Vedomosti*, Nr 23, s. 1020.
- Stepanov Vâčeslav P. 1992, Bukovin'skij kalendar, *Prosvita*, Nomer 10, s. 28–29.
– 2001, *Trudy po ètnografii naseleniâ Bessarabii XIX – načala XX vv. Očerki istorii ètnografičeskogo izučeniâ bessarabskih ukraincev, Pontos, Kišinev*.
– 2007, *Ukraincy Respubliki Moldova. Vliânie ètnogosudarstvennogo zakonotvorčestva, gosučreždenij i vedomstv, ètnokul'turnoj sredi na sohranenie i razvitie identičnosti. Očerki transformacionnogo perioda*, Business-Elita, Kišinev.
- Svin'in Pavel 1816, O estestvennom sostoânii Bessarabskoj oblasti, *Trudy vol'nogo ekonomičeskogo obšestva*, Sankt-Peterburg.
- Šeglov Dimitrij 1882a, *Kišinevskie Eparhial'nye Vedomosti*, Nr 18, s. 418.
– 1882b, *Kišinevskie Eparhial'nye Vedomosti*, Nr 20, s. 475.
– 1882c, *Kišinevskie Eparhial'nye Vedomosti*, Nr 22, s. 511.
– 1882d, *Kišinevskie Eparhial'nye Vedomosti*, Nr 23, s. 565.
- Tokarev S. A. 1966, *Istoriâ russkoj ètnografii*, Nauka, Moskva.
- Trudy...* 1872–1877, *Trudy ètnografičesko-statističeskoj èkspedicii v Zapadno-russkij kraj, snarâžennoj RGO, Ūgo-Zapadnyj otdel. Materialy i issledovaniâ*, tomy 1–7, przygotował P. P. Čubinski, Tipografiâ V. Bezobrazova, Sankt-Peterburg.
- Ukrainko-moldavskie...* 1987, *Ukrainko-moldavskie ètnokul'turnye vzaimosvâzi v period socializma*, red. V. S. Zelenčuk, A. V. Orlov, Naukova Dumka, Kiev.
- Ureke Grigorij 1971, *Litopisecul Cèrij Moldovej*, Kartâ Moldovenâskè, Kišinèu.
- V Zemle...* 1997, *V Zemle naši korni. Istoriâ, tradicii i fol'klor sel Danu, Kamenkuca, Nikolaevka Glodânskogo rajona. Issledovaniâ i materialy*, red. Ū. P. Datij, Štiinica, Kišinev.
- Zapiski...* 1876, *Zapiski Odesskogo obšestva istorii drevnostej*, t. 6, Odessa.
- Zašuk Aleksandr 1861, Sel'skohozâjstvennaâ promyšlennost' Bessarabskoj oblasti, *Zapiski Imperatorskogo Obšestva Sel'skich Hozâev Ūžnoj Rossi*, brak numeru, s. 313, 369, 433.
– 1863a, Ètnografiâ Bessarabskoj oblasti, *Zapiski Odesskogo Obšestva istorii i drevnostej*, t. 5, s. 491–588.
– 1863b, *Voennoe obozrenie Bessarabskoj oblasti, Materialy dlâ voennoj geografii i voennoj statistiki Rossii*, [bw.], Sankt-Peterburg.
- Zelenčuk Valentin S. 1978, Rozselennâ ta čisel'nist' ukraińskogo naseleniâ Moldavii (XV–XIX), *Narodna Tvorčist' ta Ètnografiâ*, Nr 4, s. 24–30.

- 1979, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ã XIX v.*, Œtiinca, KiŒinev.
 - 1987, *Iz istorii ukrainskogo naseleniã Moldavii*, [w:] *Ukrainsko-moldavskie ètnokul'turnye vzaimosvãzi v period socializma*, red. V.S. Zelenčuk, V.S. Orlov, Naukova Dumka, Kiev, s. 14–35.
- Zelenčuk Valentin S., Popovič Ūrij V. 1972, *Naselenie Hotinskogo uezda v XIX v. Ètnografiã i iskusstvo Moldavii*, Œtiinca, KiŒinev.

WIACZESŁAW STEPANOW

TRADITIONAL CULTURE OF UKRAINIANS IN BESSARABIA
IN THE XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.
HISTORIOGRAPHIC SKETCH

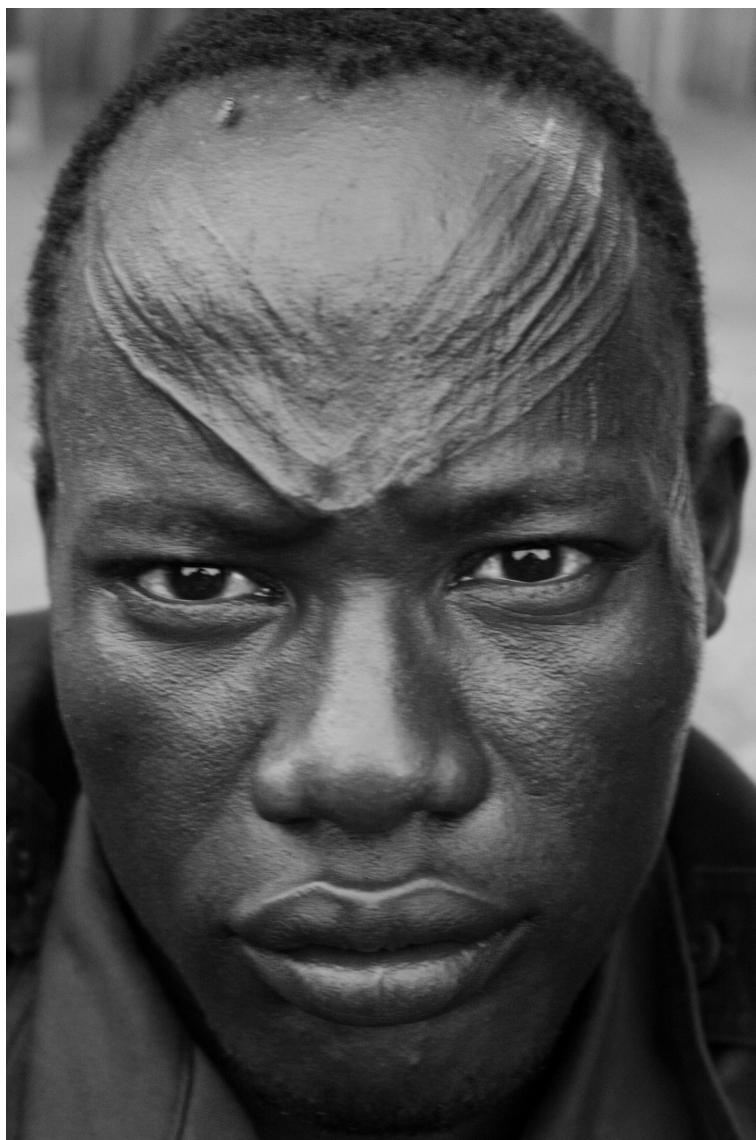
Key words: historiography of ethnographical study, periodization of ethnographical study, Ukrainians, Rusins, Bessarabia, traditional and everyday culture.

This article is the analysis of various sources on traditional culture of the Ukrainian population in Bessarabia in the XIXth and the beginning of the XXth century. The author considers the dynamics of development of the ethnographic analysis of Ukrainians and distinguishes its three periods. In the first half of the XIXth century first ethnographic observations of Ukrainians were made on the margins of statistical, military, economical and political descriptions of Bessarabia. In 1860–1870s, when ethnography emerged as independent branch of science, there were several ethnographic expeditions organized, many books were published. It was also a time when first scientific associations and societies appeared in Russia, Ukraine and Bessarabia. At the end of the XIXth and the beginning of the XXth century, when there was a sufficient amount of collected materials, quite a lot of more analytical, comparative and theoretical studies were published.

W. S.

Adres Autora:

Dr hab. Wiaczesław Stepanow
OŒrodek Etnologii, Instytut Dziedzictwa Kulturowego,
Akademia Nauk Mołdowy
Stefan cel Mare 1, 2001 Chisinau, Mołdawia
e-mail: stepansky@mail.ru

Przedstawiciel ludu Monari. Dżuba 2008. Fot. M. Kurcz